

V Congrés d'Arqueologia medieval i moderna a Catalunya

ACTES. VOLUM II

INTERVENCIIONS ARQUEOLÒGIQUES 2010-2014: MÓN RURAL

P STERS: MATÈRIA ORG NICA MANUFACTURADA (CORDES, FUSTA, PELL...)
EN CONTEXTOS ARQUEOLÒGICS

Barcelona, 22-25 de maig de 2014

**Ajuntament
de Barcelona**

LA NAU CENTRAL DE LA CATEDRAL MEDIEVAL DE TARRAGONA: PRIMERES DADES ARQUEOLÒGIQUES

Josep M. Macias, Andreu Muñoz**, Imma Teixell****

PRESENTACIÓ

Durant els estius dels anys 2010 i 2011 es dugueren a terme tres sondejos estratigràfics ubicats a l'interior de la catedral de Tarragona (figura 1), en el marc d'aplicació del conveni de col·laboració entre l'Ajuntament de Tarragona, l'Institut Català d'Arqueologia Clàssica i el Capítol de la Catedral de Tarragona (Arquebisbat de Tarragona). Els treballs s'iniciaren amb la voluntat de contrastar les prospeccions geofísiques que es van fer el mes de setembre de 2007 i que atorgaren les evidències materials suficients per pensar que el temple d'August s'ubicava en l'eix axial de l'actual catedral (CASAS *et al.* 2008 i 2009).

La catedral de Tarragona s'alça en el punt més elevat de la topografia de la ciutat, en el lloc on els romans implantaren el seu campament militar a partir del segle III aC i des d'on dirigiren les lluites contra els cartaginesos a la península Ibèrica. Posteriorment, aquesta àrea envoltada per les muralles inicià un procés de transformació per convertir-se en espai religiós. En època flàvia l'espai ofería la imatge monumentalitzada d'un gran recinte porticat amb el temple de culte imperial al bell mig. Aquesta transformació urbanística fou impulsada com a conseqüència de l'obtenció del rang de capital provincial. Posteriorment s'erigí la seu monumental Concilium Prouvinciae Hispaniae Citerioris. Des d'aquí s'irradià el nou culte a l'emperador. El recinte i el seu temple presidien el gran complex provincial que es complementava amb la plaça de representació i l'edifici del circ, patró inspirat en el model arquitectònic de reafirmació dinàstica dissenyat al Palatí de Roma (CARANDINI i BRUNO 2008, 234).

A partir del primer quart del segle V dC, en un escenari on el cristianisme ja havia estat oficialitzat, l'arqueologia constata un decisiu procés de transformació urbanística amb una nova escenografia dels espais i d'acord amb la fe i la ideologia del poder imperant. Així es conformaren espais residencials i de representació oficial tant civil com religiosa. En aquesta nova realitat s'erigí la catedral visigòtica associada al seu episcopi i espai cementiri.

No serà fins a mitjan segle XII que s'iniciarà la construcció definitiva de la nova catedral medieval en el marc de la restauració definitiva de la seu metropolitana, després d'un període d'abandonament institucional de més de quatre segles originat per la incursió àrab i berber d'inici del segle VIII.

LES INTERVENCIIONS ARQUEOLÒGIQUES DEL 2010-2011

El primer dels tres sondejos que es dugueren a terme durant les dues campanyes presentava planta rectangular i mesurava 32 m² de superfície. S'efectuà en l'espai integrat en la segona navada comptant des de la portalada de la catedral i d'acord amb els resultats que havien proporcionat les proves geofísiques (figura 1). El sector s'ubica a partir del mateix eix axial de la catedral que, alhora, coincideix amb l'eix de l'àrea sacra d'època romana. L'any 2011 s'obrí un nou sondeig, també vertebrat sobre l'eix de la nau central i tocant el transsepte, amb una superfície de 48,35 m².

* ICAC

** Museu Bíblic Tarraconense-ICAC

*** Ajuntament de Tarragona-ICAC

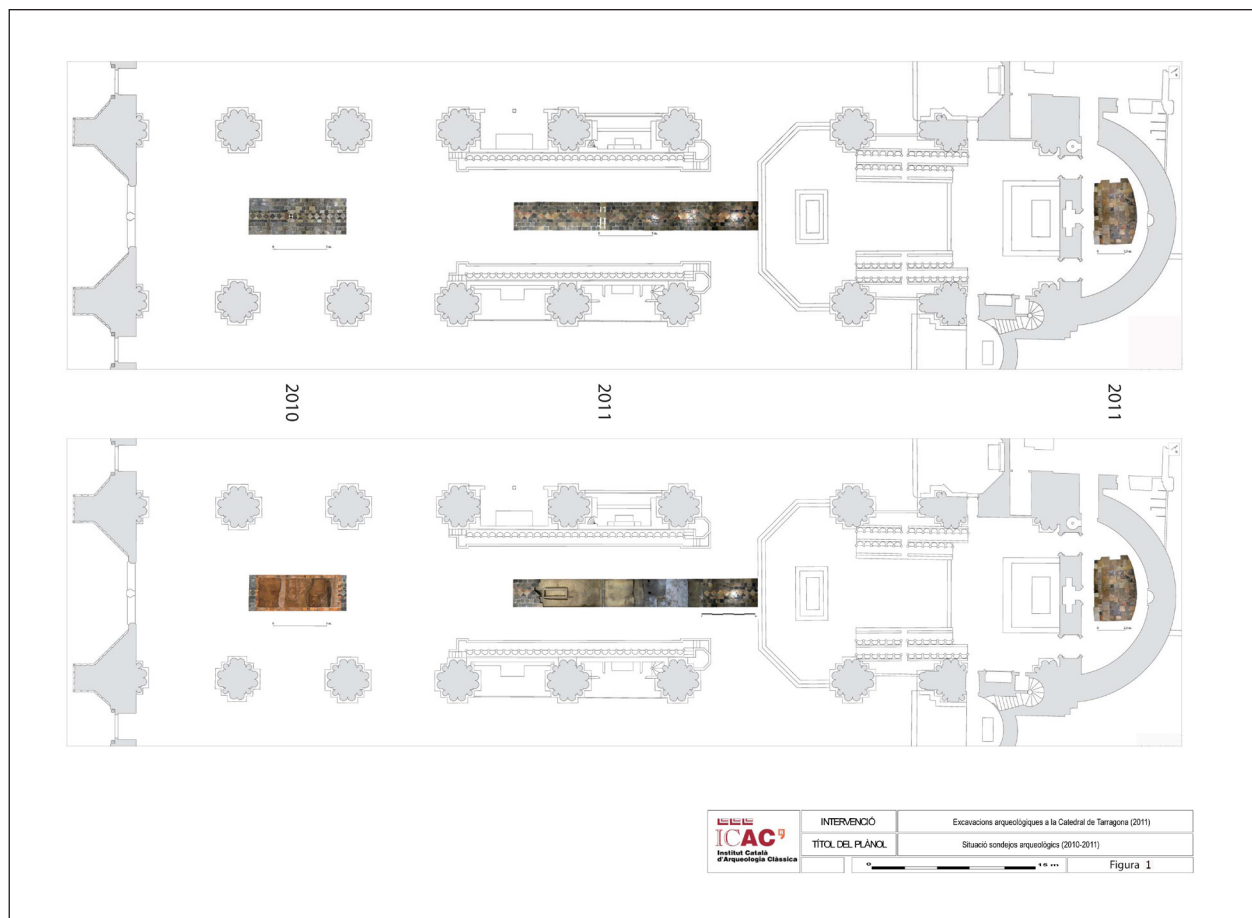

Figura 1. Plantes d'inici i finalització d'excavació de la nau central i absis en les campanyes 2010 i 2011 (ICAC/Ajuntament de Tarragona/Arquebisbat de Tarragona)

Fora de la nau central s'executà un tercer sondeig a l'àrea de l'absis per determinar llur procés constructiu. Els treballs se centraren en el sector ocupat per un enllosat de pedra calcària enmig del paviment d'*opus sectile* de cronologia medieval. Aquesta repavimentació tenia relació amb l'acabat final del pis després de l'exploració que va dur a terme Sánchez Real, l'any 1960, a l'altar major, en què va documentar una inscripció romana fora de context (1962-1963). En aquest espai de la capçalera de la fàbrica medieval, els resultats de la intervenció foren la documentació de la banqueta constructiva de l'absis obrada en grans carreus lligats amb morter de calç i amb revestiment intern d'uns 2 cm de morter de tonalitat rosada. Per la seva construcció s'executà una rasa a les argiles naturals, damunt de les quals havia caigut una gruixuda rebava de morter de calç barrejada amb petites pedres, fruit del procés de l'obra. Curiosament, a l'eix de simetria de l'absis va aparèixer un orifici en la banqueta, possible indicació topogràfica o de replanteig dels treballs.

Retornant a la nau central, és important recordar que pel que fa a l'estructura i amb cronologies anteriors a

l'època medieval a la qual es refereix aquest article, es documentà una gran estructura que s'identificà amb la part inferior de la fonamentació del temple de culte romà. També es va documentar un mur datat a finals del segle v, inicis del vi, que descansa sobre la mateixa fonamentació, cosa que va fer evident que ja havia estat desmantellat a l'època visigòtica amb l'objectiu d'aprofitar i comercialitzar els seus materials constructius. Malgrat suposar que l'antiga àrea sacra del *Concilium Prouinciaees* convertí en espai eclesiàstic per bastir-hi el complex episcopal al'extrem nord-est, no ha estat possible identificar, sobre el basament documentat, cap evidència relacionada amb la primitiva catedral visigòtica.

Cal fer l'incís que en els nivells superiors d'abandó de l'estança conformada pel mur visigòtic descrit anteriorment, es recuperà un fragment rodat de ceràmica possiblement d'època omeia, segle viii, i originària de l'àrea mesopotàmica (GARCÍA *et al.* 2003, 366-367), que arribà a ciutats com Barcelona o Tortosa durant el segle viii. Correspon a la inflexió de la carena de pasta porosa, sorrenca i de color groc,

i amb un vidrat interior plumbífer verd molt viu i goterons del mateix recobriment sobre la superfície exterior. Aquest testimoni assenyala (MACIAS *et al.* 2012, 40), tot i que de forma escadussera, que Tarragona, malgrat romandre sense poder polític, militar i religiós, no restà completament abandonada entre l'any 713 i l'any 1091, quan es va restaurar en la mitra del bisbe de Vic, Berenguer Seniofred de Lluçà (cfr. GONZALO 2013).

En la franja temporal de segles XIII i XIV, període històric en què es va construir la catedral, s'inscriuen una sèrie d'evidències que ens mostren recursos i estructures al servei de la construcció de la Seu, els quals una vegada van exhaurir la seva funcionalitat quedaren tapats o inutilitzats per diversos nivells associats al procés constructiu definitiu de la catedral, en particular amb l'estesa de l'enllosat original. Aquests nivells presenten una matriu arenosa groguenca, possiblement fruit del treball de la pedra, i han de ser posteriors a la construcció de la coberta de les naus i del creuer.

Així, ja en el segle XIV, es col·loca el paviment de la catedral utilitzant pedra de Santa Tecla, pedra d'Aigüeres de la Savinosa, Llisós de Tarragona i, escassament, marbre de Luni-Carrara (figura 2). Les peces, amb un gruix d'entre 15-35 cm, que foren disposades sobre un llit d'uns 10 cm de morter de calç, es distribuïren a banda i banda d'una franja central de lloses quadrades i regulars de pedra de Santa Tecla envoltades per lloses triangulars de Llisós. Aquesta franja presenta un motiu octogonal on es combi-

na el marbre blanc i l'anomenada pedra d'aigüeres (pedra miocènica de Tarragona). En algunes de les lloses que conformen el paviment s'han reconegut marques de picapedrer, símbols d'identificació dels equips de treball que devien servir per identificar i quantificar la feina feta, i que també es reconeixen en els alçats arquitectònics de la mateixa catedral. Cal apuntar que l'àrea d'enllosat que fou extret manualment del sondeig de l'any 2010 (i reposat una vegada finalitzada la intervenció arqueològica) ha estat identificat com a paviment original del segle XIV sense haver patit cap alteració en l'àrea estudiada; mentre que el sondeig obert durant la següent campanya correspon a una repavimentació del segle XX com s'indica més avall.

Abans de la col·locació de l'enllosat, la construcció de les diferents àrees o tramades de la nau central i del creuer necessitava diferents recursos per poder portar a terme la culminació constructiva de la catedral, els quals van conviure amb una sèrie complexa i irregular d'estrats relacionats amb l'ús puntual i amb la transformació de l'espai en obres que, alhora, també s'utilitzava com a lloc de culte des de la primera consagració cap a l'any 1230. A hores d'ara podem adscriure a aquest apartat els següents elements: una estructura relacionada amb límits provisionals de la fàbrica durant la seva construcció; un canal, també provisional, per a l'evacuació d'aigües; evidències de suport per als mitjans auxiliars, com ara bastides, que també disposen de doble funcionalitat per a l'estabilitat de la fàbrica i que li afegeixen un valor estructural.

Figura 2. Fotogrametria del paviment enllosat de la nau central (ICAC/Ajuntament de Tarragona/Arquebisbat de Tarragona)

Les dues primeres s'han interpretat com a fonamentació d'algun element de tanca provisional d'obres, i com a infraestructura de drenatge definida per una canalera en *opus caementicium*, ambdues obrades en pedra i morter de calç. Com que la fàbrica de la Seu es trobava en contínua construcció, foren necessaris murs de delimitació o de tancament del perímetre catedralici. Així sembla identificar-se la fonamentació documentada, sobre la qual s'hauria d'enlairar el límit en alçat. L'execució necessità l'excavació d'una rasa per encabir una renglera de grans pedres calcàries de suport que recolzaven sobre la plataforma romana, i sobre les quals s'ha conservat una única filera de pedres col·locades de manera ordenada a manera de *pseudovitatum*.

Pel que fa a la canalera, es defineix per un mur, la cresta del qual es diferencia de la resta perquè presenta perfil arrodonit amb un llit fet de morter de calç, morfologia que l'apropa a un canal de desguàs per on devia transcorrer aigua pluvial recollida des de les cobertes provisionals. Per la seva construcció fou introduïda en una rasa a sac que tallava l'estratigrafia tardantiga composta per un reble de pedres. Sobre aquest mur també es van poder documentar les restes d'un retall d'espoli i el seu farciment, evidència que ens fa apuntar la possibilitat de l'existència d'una estructura impermeabilitzadora (potser de teules o lloses) que va ser espoliada un cop estesa la pavimentació definitiva de la catedral.

Amb relació als elements estructurals i als mitjans auxiliars durant l'execució de l'obra catedralícia, s'han documentat una sèrie d'orificis cilíndrics interpretats com a encaixos per a suports verticals de bastides de fusta¹ (alineats entre ells i d'uns 20 cm de diàmetre, oberts en un nivell de circulació constructiu i que van a buscar el recolzament sobre la plataforma romana); més una sòlida estructura en pedra i morter de calç de gairebé dos metres d'amplitud. Aquesta última s'ubica pròxima al creuer. Per la cara sud, sobresurten dos contraforts coetanis, i es pot adscriure una funcionalitat de suport per a la construcció del cimbori. D'aquesta manera, l'estructura actuaria de sòcol o fonament de l'entramat de la cintra de fusta per tal de construir la primera volta de la nau central. Però alhora, la mateixa armadura sembla actuar com a estructura de fonamentació que funciona de traves

amb l'objectiu que el conjunt del cimbori no tingués assentaments diferencials. Sense que ho puguem asseverar, sembla plausible que els quatre pilars sobre els quals s'assenta el cimbori es trobin lligats entre ells a la fonamentació.

Pel que fa al material recuperat en els diferents nivells associats a la construcció de la catedral, no és possible fer una valoració cronològica precisa. La major part estan adscrits al·l'època romana, bàsicament a l'antiguitat tardana. Sortosament, l'aparició d'algunes monedes (vegeu *infra*) i altres materials apunten al període històric en què es va construir la catedral. L'element més significatiu ha estat la recuperació d'una llàntia de tradició islàmica amb vidrat verd i que encara conservava el ble metàl·lic. Aquesta llàntia sembla respondre a un model islàmic, produït a València amb posterioritat a l'ocupació de Jaume I (figura 4), que perdura fins al segle XIV. És un tipus de llàntia piquera o de cassolleta, amb el peu alt i una ansa destacada. És un material escadusser en l'entorn català, però que el trobem sovint en estratigrafies islàmiques. Una peça semblant la trobem a inicis del segle XV a Sabadell (ROIG i MELO 2003: fig. 7), però és més habitual en contextos pròpiament musulmans on aquests productes comercials tingueren més presència (veure per exemple: PASCUAL i MARTÍ 1987, 13; NAVARRO i JIMÉNEZ 1995; ROSSELLÓ BORDOY i CAMPS 1971).

Com a última qüestió cal descriure les poques evidències conservades dels sepulcres ubicats en l'antic cor de la catedral, el qual va ser desmuntat i traslladat a mitjan segle XX, cosa que comportà una forta afectació estratigràfica, documentada en el sondeig obert a tocar del transsepte. Es documentà l'enllosat i els seus nivells constructius associats a la repavimentació de l'any 1963, que es reposà una vegada s'hagueren traslladat les tombes a la zona presbiteral actual. També es documentà una rasa que afectava tota l'estratigrafia fins a tocar a la plataforma del temple romà, i que seria l'evidència conservada del desmuntatge íntegre de la fonamentació de l'antic mur del cor de la catedral. Encara que els diferents nivells associats a aquest trasllat es caracteritzaven per la presència de material petri desestimat i nombroses restes disgregades de morter de calç, en un dels farciments constructius del paviment del segle XX es recuperà una placa amb esmalt datada en el darrer quart del segle XIV² (figura 5).

1. Durant la transició del romànic al gòtic, les bastides van anar alleugerint-se (IGNACIO *et al.* 2000, 1116). La seva estructura es recolzava al sòl de treball i connectava amb la fàbrica en construcció mitjançant elements horitzontals. Havien de ser estructures sòlides ja que, a banda d'assolir alçada, també estaven pensades com a superfície de treball per als operaris i per a l'apilament de materials.

2. Cal agrair a la Sra. Lourdes de Sanjosé Llongueras, especialista en l'orfebreria medieval, que féu un examen de la peça i ens facilità amablement les conclusions.

Figura 4. Llàntia de tradició islàmica (ICAC/Ajuntament de Tarragona/Arquebisbat de Tarragona)

Figura 5. Placa d'argent amb esmalt (ICAC/Ajuntament de Tarragona/Arquebisbat de Tarragona)

Es tracta d'una peça d'argent parcialment sobredaurada, gravada a la talla dolça i amb aplicació d'esmalt translúcid amb restes de color melat i verd maragda. Aquesta tècnica i l'ús d'aquests colors en l'esmalt indiquen la pertinença de la peça a l'obra català. Amb 4,2 cm de diàmetre, presenta una representació de la Majestat de Crist amb la figura de Crist entronitzat, beneïnt amb la mà dreta i portant el globus terraqüi amb l'esquerra, i assegut en el tron com a indiscutible suprema autoritat o *Rex Gloriarum*. La imatge de Crist, encara que amb pervivències romàniques, presenta noves inquietuds de l'anomenat gòtic internacional, com ara la manera de pentinar els cabells, el seguiment ondulat dels plecs de la roba i una actitud més receptiva per a l'ésser humà, trets que situen la seva cronologia en el darrer quart del segle XIV.

La placa trobada durant la nostra intervenció té similituds amb una altra placa similar de gran qualitat artística. Ens referim a una placa que formava part, abans del 1936, del Tresor de la Catedral de Tortosa,

un calze amb la seva patena, conjunt que ha estat relacionat amb Benet XIII, conegut com a papa Luna. Al centre de la patena s'hi acollia la placa circular que mostra un mateix llenguatge estilístic. Per tant, creiem que inicialment aquesta placa havia format part d'un calze o bé d'una patena i que, en una data posterior, havia estat reutilitzada com a medalló pel seu valor simbòlic i la seva qualitat artística. Sembla factible que aquesta peça hagués format part de l'aixovar d'un dels bisbes sepultats en l'antic cor. Podríem identificar el bisbe Pere Clasquerí (1358-1390) o Ènnec de Valterra (1388-1407) com a portadors d'aquesta placa decorativa convertida a medalló.

LA CATEDRAL MEDIEVAL

La infeudació efectiva de la ciutat es va produir a mitjan segle XII després que els exèrcits cristians conquerissin Siurana, l'any 1154. Anastasi IV signà una butlla per la qual s'establien les parròquies de l'archidiòcesi. L'arquebisbe Bernat Tort instituí la canònica de la catedral seguint el model de Sant Ruf d'Avinyó. La canònica es va dotar com un monestir en forma de fortalesa, amb cellers, graners, dormitori, cuina i sala capitular. Va néixer així el nou conjunt catedralici i s'articulà al voltant d'un espai central, el claustre, que reutilitzà l'angle nord-oest del mur de la plaça romana i que es va anar engrandint i embellint amb el pas dels segles.

La construcció de la catedral actual va començar per l'absis. En el testament de l'arquebisbe Hug de Cervelló, datat el 17 d'abril de 1171, consta que llegà 500 sous "*ad opus ecclesiae incipiendum et ad officinas conicaefaciendas, in eodem opere, sicut in unum coordinaverat, expenderetur*". Segons aquesta referència deduíem que l'obra de la catedral ja estava a punt d'iniciar-se. Vers l'any 1184, l'absis era totalment acabat, per la qual cosa ja no devia estar a la vista l'alçat de la fonamentació que hem documentat parcialment, ni per extensió l'orifici que s'ha localitzat en el seu eix axial.

Suposem que el projecte primitiu de la catedral disposava d'una única nau de 16 metres d'amplada amb trams de volta de canó apuntat. Cap al 1230 s'hi va fer la primera consagració, que va permetre la celebració de la litúrgia a la capçalera i als primers trams de la volta. A partir del segon terç del segle XIII, es va impulsar un canvi en el projecte, que és el resultat del que avui visualitzem. La fàbrica de la catedral es va acabar tancant per la façana al segle XIV. Així, l'arquebisbe Joan d'Aragó consagrava, finalment, la catedral l'any 1331.

Les actuacions arqueològiques a la nau central han fet evident que la catedral s'alça en el lloc del recinte sagrat pagà i que l'obra medieval es va adaptar conscientment a la preexistent estructura de fonamentació del temple per assentar-hi els pilars de la nau central i bastir el paviment del temple catedralici.³ Per altra banda, sabem que els dos últims trams de l'obra medieval van ser executats conjuntament. La manca de qualsevol realitat arqueològica entre l'última fase visigòtica de l'indret i la baixa edat mitjana fa pressuposar que aquest tram de navada, construïda a finals del segle XIII i inicis del segle XIV, devia estar integrat en el projecte inicial de la catedral romànica o del seu urbanisme continu.

També l'ús de recursos provisionals (bastides, tancaments, canals...) i de solucions constructives per a l'estabilitat de la fàbrica han estat documentades, com ara la trava entre els dos pilars inicials de la nau central al servei de la construcció del cimbori (figura 6). L'any 1250 l'arquebisbe Pere d'Albalat va manar al mestre Bernat construir-lo. Cal pensar que la seva construcció es pot titllar d'empresa arriscada per l'època, amb més de vint-i-cinc metres d'alça-

Figura 6. Trava constructiva i fonamentació de bastida (ICAC/Ajuntament de Tarragona/Arquebisbat de Tarragona)

da. Per això el recurs constructiu de trava, malgrat ser recurrent en l'art de la construcció, no hauria estat necessari si no hagués estat per la preexistència, i ús posterior, de la plataforma de fonamentació del temple romà que no abraçava tota la superfície dels quatre pilars del cimbori, i creava un diferencial en la resistència del subsòl. En qualsevol replantejament de gran obra medieval es buscava obtenir (o aprofitar) una superfície regular per recolzar l'obra de la fàbrica (MARÍN 1999, 79). En els casos que era necessària l'aportació de material per salvar desnivells o que el terreny era poc estable, es plantejava assolir un ferm més estable per a aquells elements que així ho requerien, amb l'obertura de pous o rases de fonamentació per construir fonaments profunds (MARÍN 1999, 80). Un exemple el tenim a la catedral de Tortosa, on un pilar del tancament de la volta del sector central de la fàbrica és descrit en la documentació antiga amb una profunditat de 21 pams, aproximadament 5 metres (ALMUNI 2007, 193-195).

Pel que fa als tancaments provisionals s'identifiquen dos exemplars construïts, com ja s'ha dit, a mesura que la fàbrica de la catedral avançava cap a la portalada. Una d'aquestes estructures estava associada a un drenatge que canalitzava les aigües cap a la vessant oriental. La limitació del sondeig impossibilita una interpretació més concreta, però l'ús de pedra d'Alió, la mateixa que fou emprada a la façana per a un d'aquests murs, ens marca que es tracta de processos constructius coetanis (figura 3).

Per la seva banda, l'enllosat es degué materialitzar una vegada estava coberta tota la fàbrica projectada, en un moment abans del segon terç del segle XIV,⁴ tal com indica l'aparició de diferents monedes en el nivell preparatori del paviment d'enllosat i en els farciments de terraplenaments associats als plans de treball abans de la construcció del tram final de la catedral. Entre aquestes monedes, n'hi ha una que correspon a un òbol del rei Alfons I de la seca de Barcelona. Justament aquest rei llegà a la catedral, per

3. El reaprofitament d'estructures precedents és ben conegut en les catedrals en diferents cronologies. Pel que fa a la vessant econòmica i pràctica se solien amortitzar diferents solucions constructives, aquelles que eren requerides per a una millor estabilitat de l'obra projectada. En el cas de la catedral de Sevilla no s'usà intencionadament l'antiga mesquita, sinó que el que se'n anà a buscar fou la important anivellació i contenció de terres que foren executades per construir uns dels angles de l'edifici musulmà, amb la qual cosa se solucionava el pendent del terreny (PINTO 2009, 1064). En el cas de Girona, com el de Tarragona, es perpetuà el model urbanístic en terrasses que mantenia la jerarquització escenogràfica en una ciutat situada sobre un turó (NOLLA *et al.* 2008).

4. El tancament de la nau central com a últim pas en la construcció de naus catedralícies està documentat, per exemple, a la catedral d'Àvila. Durant el segle XIV es va cobrir la nau central després de romandre sense aixopluc des de la segona meitat del segle XIII. Primer es van tancar les naus laterals i es construïren els pilars centrals fins a l'alçada de la nau central, per tal d'equilibrar les empentes de les voltes laterals amb el pes dels pilars de la volta central (BENITO 2011, 124, 130). Contràriament, també existeix el model d'anar cobrint per tramades construïdes, solució documentada en catedrals d'una única nau. És l'exemple de la de Girona a mitjan segle XIV quan es decidí alçar una única nau i abandonar el projecte inicial de tres naus (HUERTA 2004, 169).

Figura 3. Fonamentació d'un dels tancaments provisionals de la fàbrica de la Seu (ICAC/Ajuntament de Tarragona/Arquebisbat de Tarragona)

disposició testamentària, 300 sous anuals a les obres de la Seu fins que estigués acabada. Un altra moneda correspon a un diner de doblenc del rei Jaume I, també de procedència barcelonina (1222-1246).

LA CATEDRAL EN ÈPOCA CONTEMPORÀNIA

El primitiu cor de la catedral estava ubicat a la zona de l'absis. L'arquebisbe Roderic Tello (1288-1308) el traslladà a la nau central. Aquest estava delimitat pel cadirat del cor i el moble de l'orgue que avui dia veiem a la nau central, una reixa de ferro forjat, datada del segle XIV, a l'alçada dels pulpits i un rerecor a la manera d'un gran mur monumentalitzat que tancava l'espai per la banda encarada a la portalada principal. El rerecor tenia adossat el panteó provisional que guardava les restes del rei Jaume I, el conqueridor. Al mig de l'espai del cor s'erigia un gran faristol o pupitre que servia de base a un crucifix, obres datades del segle XVI.

L'any 1963, per voluntat del cardenal Benjamín Arriba y Castro, i amb motiu del XIXè centenari de la vinguda a Espanya de l'apòstol sant Pau, es va reformar l'espai del cor per adaptar la catedral a les noves necessitats litúrgiques i donar més amplitud a la nau central. Arran d'aquestes reformes, les sepultures dels prelatos van ser traslladades a l'àmbit del presbiteri actual, que va ser ampliat per aquesta raó. També part del cadiram va ser traslladat al presbiteri. El paviment del sector del cor estava recrescut uns 50 cm i amb les reformes del 1963 va ser rebaixat per adaptar-lo al

nivell de circulació de la resta de les naus. En aquests sentit, el paviment actual que ocupa el sector de l'excavació és fruit de la reforma del segle XX, que imita les formers geomètriques del paviment medieval.

Les descripcions donades per Emili Morera en la seva obra *La Catedral de Tarragona. Memoria ó descripción histórico artística de la misma* (1905) i per Francesc Xavier Ricomà a l'article «Crónica del traslado del coro de la Santa Iglesia Catedral Metropolitana y Primada de Tarragona», dins *Boletín Arqueológico* (1964-1965), ens permeten reconstruir les posicions de les sepultures episcopals. També el plànol de la dècada dels 50 del segle XX ens n'ha facilitat la identificació (figura 7). Els prelatos estan disposats en direcció a l'altar major seguint l'ordre següent: Joan de Montcada (†1622), Joan de Hoces (†1626), Joan Emmanuel d'Espinosa (†1679), Josep Sanxís (†1694), Roderic-Tello (†1308), Bartomeu Sebastián Aroyta (†1568), Francesc Armanyà (†1803), Pere d'Urrea (†1489) i Joaquim de Santiyà (†1783).

Malgrat l'afectació dels treballs derivats del desmuntatge del cor i del trasllat de les despulles episcopals, es va poder exhumar l'estructura escapçada de la sepultura de l'arquebisbe Josep Sanxís i, al seu costat, part de la sepultura de l'arquebisbe Joan Emmanuel d'Espinosa. A l'interior s'hi van poder recuperar petites restes de vestuari litúrgic i fragments de taüt que devien quedar del moment del trasllat de les restes a l'actual presbiteri.

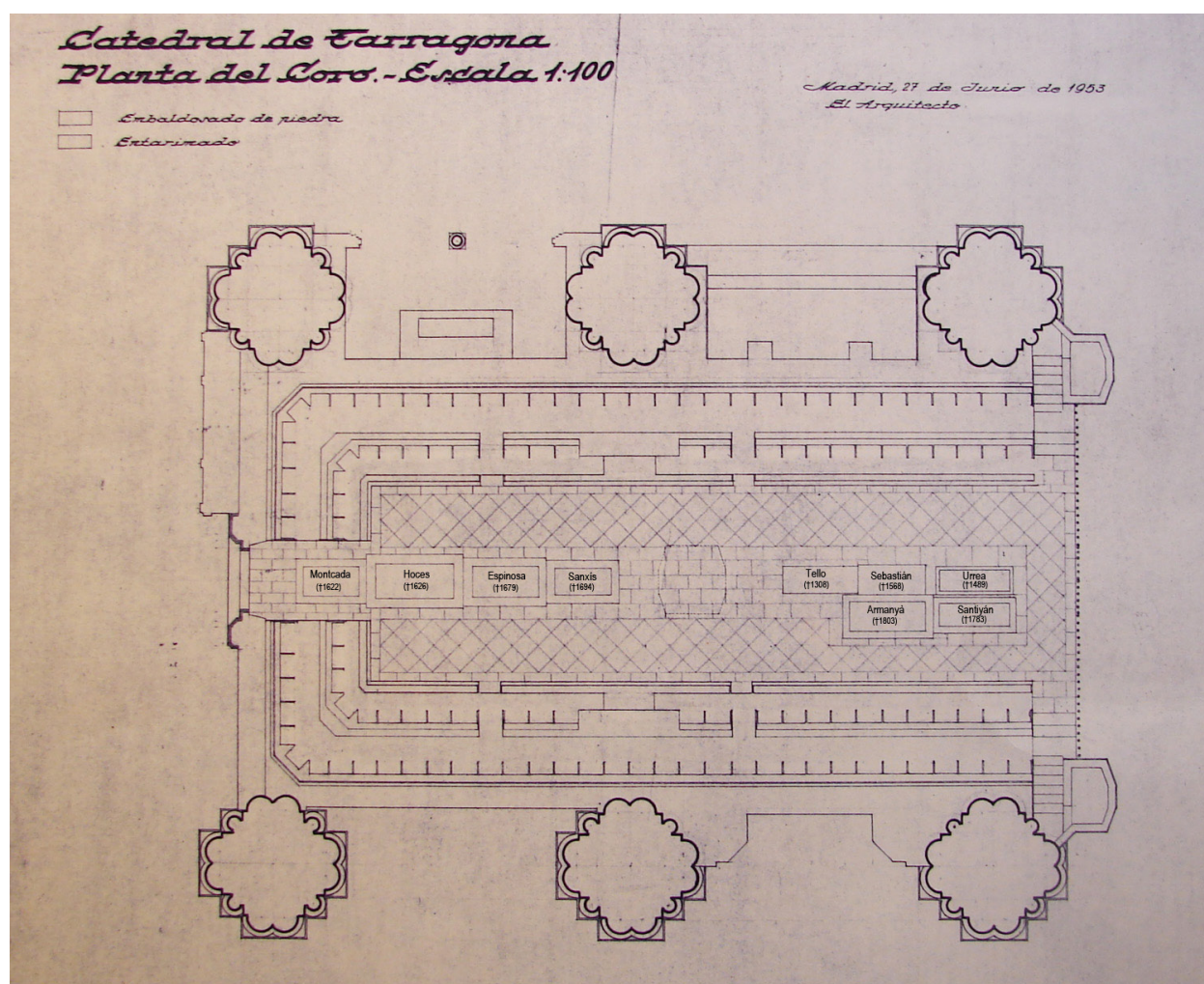

Figura 7. Planta del cor (còpia de la planimetria de 1953 d'arquitecte desconegut. Arxiu: Josep Maria Brull) amb la indicació dels sepulcres episcopals abans del seu trasllat, reconstruïda pels autors d'aquest article.

BIBLIOGRAFIA

ALMUNI, V. (2007). *La Catedral de Tortosa als segles del gòtic*. Vol. I. Fundació Noguera, Barcelona.

BENITO, M.A. (2011). «Análisis del sistema de contrarresto de las bóvedas en el cuerpo de las naves de la Catedral de Ávila, en las diferentes campañas constructivas: siglos XIII, XIV y XVII» *VII Congreso Nacional de Historia de la Construcción* (2011). Actas, Madrid, p. 125-131.

CARANDINI, A.; BRUNO, D. (2008). *La Casa di Augustodai "Lupercalia" al Natale*. Roma.

CASAS, A.; CONSENTINO, L.; DÍAZ, Y.; FIANDACA, G.; GARCÍA, E.; HIMI, M.; LAFUENTE, M.; MARTORANA, R.; MACIAS, J.M.; MENCHON, J.M.; MUÑOZ, A.; SALA, R.; TEIXELL, I. (2008). «A la recerca del temple d'August a Tarragona: una experiència entre arqueologia i geofísica» *Cota Zero. Revista d'Arqueologia i Ciència*, 20.

CASAS, A.; CONSENTINO, L.; DÍAZ, Y.; FIANDACA, G.; GARCÍA, E.; HIMI, M.; LAFUENTE, M.; MARTORANA, R.; MACIAS, J.M.; MENCHON, J.M.; MUÑOZ, A.; SALA, R.; TEIXELL, I. (2009). «Integrated archaeological and geophysical survey for searching the roman temple of Augustus in Tarragona, Spain». DDAA (2007). *Scienza e Patrimonio Culturale in el Mediterraneo. Diagnostica e conservazione. Esperienze e proposte per una carta de rischio: Atti del convegno internazionale di studi La materia e i Segnidellastoria* (Palermo 2007). Roma, p. 277-283.

GARCÍA BIOSCA, J.E.; MIRÓ, N.; REVILLA, E. (2003). «Un context paleoandalusí a l'excavació de l'Arxiu Administratiu de Barcelona (1998)» *Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna a Catalunya* (2002). Actes, Barcelona, p. 363-380.

GONZALO ARANGO, X. (2013). «La integración de Tarrakuna y suterriorio en al-Andalus» *Arqueología y Territorio Medieval*, 20.

HUERTA, S. (2004). *Arcos, bóvedas y cúpulas. Geometría y equilibrio en el cálculo tradicional de estructuras de fábricas*. Instituto Juan de Herrera, Madrid.

IGNACIO, G.; FLÓREZ, M.A.; PÉREZ J.L. 2000. «Medios de elevación de materiales en la construcción medieval» *III Congreso Nacional de Historia de la Construcción* (2000). Actas, Granada, p. 1113-1122.

MACIAS, J.M., MUÑOZ, A., TEIXELL, I. (2011). «Simultaneant l'excavació i la difusió: l'experiència de la Catedral de Tarragona» *Auriga*, 60.

– (2012a). «Arqueologia a la nau central de la Catedral de Tarragona» *Tribuna d'Arqueologia* 2010-2011.

– (2012b). «A la recerca del temple d'August: Les intervencions arqueològiques a la Catedral de Tarragona» *Plecs d'Història Local, Avenç*, 146.

MACIAS, J.M., MUÑOZ, A., TEIXELL, I., MENCHON, J.J. (2011a). «Nuevos elementos escultóricos del recinto de culto del *Concilium Provinciae Hispaniae Citerioris* (Tarraco, Hispania Citerior)» Actas del XI Coloquio Internacional de Arteromano Provincial. Roma y las provincias: modelo y difusión, Roma y las provincias: modelo y difusión, Mérida, p. 877-886.

– (2011b). «La construcción del recinto imperial de Tarraco (provincia Hispania Citerior)» *Tarraco: construcció i arquitectura d'una capital provincial romana*, Butlletí Arqueològic, 32.

– (2011c). «La acrópolis de Tarraco y la implantación urbana del culto imperial en la capital de la Hispania Citerior» *Bollettino di Archeologia on line. Proceedings of the XVII International Congress of Classical Archaeology*, vol. esp., Roma, p. 50-66.

MACIAS, J.M., MUÑOZ, A., PEÑA, A., RAMON, M., TEIXELL, I. (2012). *Praesidivm, Templvm et Ecclesia. Les intervencions arqueològiques a la Catedral de Tarragona (2010-2011)*. Memòria d'una exposició temporal. Tarragona.

MARÍN, R. (1999). *La construcción en la baja edad media*. Universidad Politécnica, València.

MORERA, E. (1905). *La Catedral de Tarragona. Memoria o descripción histórico-artística de la misma*. Tarragona.

MUÑOZ MELGAR, A. (2013). *Sant Fructuós de Tarragona. Aspectes històrics i arqueològics del seu culte, des de l'antiguitat a l'actualitat*. Universitat Rovira i Virgili, Tarragona. [<http://www.tdx.cat/handle/10803/127105>].

NAVARRO, J.; JIMÉNEZ, P. «La producción cerámica medieval en Murcia». A: GERRARD, CH. et alii. (1995). *Spanish medieval ceràmic*. Oxford, p. 185-214.

NOLLA, J. M., PALAHÍ, LL., SAGRERA, J., SUREDA, M., CANAL, E., GARCÍA, G., LLOVERAS, M. J., CANAL, J. (2008). *Del fòrum a la plaça de la Catedral. Evolució historicourbanística del sector septentrional de la ciutat de Girona*. Girona.

PASCUAL, J., MARTÍ, J. (1987). *La ceràmica verde-manganeso bajomedieval valenciana*. Arqueología 5, València.

PINTO, F. 2009. «Los sistemas de control formal de la fábrica en el gótico: la manifestación de los primeros cambios de la traza de la catedral hispalense, 1433-1440» *VI Congreso Nacional de Historia de la Construcción* (2009). Actas, València, p. 1061-1070.

RICOMÀ, F.(1964-65). «Crónica del traslado del coro de la Santa Iglesia Catedral Metropolitana y Primada de Tarragona» *Boletín Arqueológico*, 1964-65.

ROIG, J.; MELO, J. (2003). «La intervenció arqueològica a la plaça de Sant Roc (Sabadell, Vallès Occidental), 1999-2000» *II Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna a Catalunya (2000)*. Actes, Sant Cugat del Vallès, p. 204-224.

ROSSELLÓ BORDOY, G.; CAMPS, J. (1971). «Candiles musulmanes hallados en Mallorca» *Mayurqa: revista del Departament de Ciències Històriques i Teoria de les Arts*, 5.